

SADRŽAJ

Predgovor 9

Uvod 15

1. Kairo

U vrtlogu revolucije 23

1.1. Vojni puč ili revolucija? Marko Nikezić i Gamal Abdel Naser: otkrivanje prvog čoveka Egipta 27

1.2. „Naserovski zaokret“ – ideološki okviri novog međunarodnog pozicioniranja Egipta i uticaj Jugoslavije 36

1.2.1. Vanblokovska politika Jugoslavije i Egipat 42

1.2.2. Jugoslovenski socijalizam i Egipat 48

1.3. Hladni rat na Bliskom istoku. Vanblokovsko pozicioniranje Egipta i nova jugoslovenska spoljnopolitička strategija 1955–1956 57

2. Prag

Odjeci destaljinizacije 71

2.1. XX kongres KPSS i sovjetska strategija „obuzdavanja“ Jugoslavije 80

2.2. Jugoslovensko-čehoslovački odnosi u svetlu krize u Istočnoj Evropi 1956. godine 88

2.3. Jugoslovenska vanblokovska politika i radnički pokret. KPČ protiv „jugoslovenskog revizionizma“ 104

3. Vašington

Nesvrstanost „komunističkog saveznika“ 121

3.1. Ajzenhauerova administracija i Jugoslavija (1958–1960) 123

3.2. Kenedijeva „nova politika“ i jugoslovenska „nesvrstanost“ (1961–1962) 139

4. „Sipovska“ koncepcija jugoslovenske spoljne politike 169

4.1. Kreatori i akteri jugoslovenske spoljne politike 171

4.2. DSIP pod partijskom lupom 181

4.3. Brionski plenum i DSIP 196

5. Partnerstvo različitih interesa

Jugoslavija, SSSR i „sipovska linija“ 213

5.1. Perspektive i ograničenja druge

jugoslovensko-sovjetske normalizacije 219

5.2. „Ili se umešala neka strana sila ili se u društvu
razvila posebna sila“ 247

5.3. Antiimperijalizam i zajednički front u Trećem svetu 261

5.3.1. Ogledalo jugoslovensko-sovjetske saradnje:
Šestodnevni rat 1967. i jugoslovenska diplomatija 275

6. Između Branta i De Gola

Jugoslavija i dve „istočne politike“ na Zapadu 295

6.1. De Golova „istočna politika“ i Jugoslavija 303

6.2. Brantova „istočna politika“ i Jugoslavija 318

7. Praško proleće 349

7.1. Jugoslovensko posredništvo i neuspeh „Male antante“ 356

7.2. Vojna intervencija u Pragu i problem spoljnopolitičkog
prestrojavanja Jugoslavije 374

8. „Novi čovek“ CK SK Srbije

Reformska opredeljenja i međunarodni osvrti 391

8.1. Prevladavanje „čehoslovačkog pitanja“ u Jugoslaviji 399

8.2. Četrnaesta sednica CK SK Srbije. Razumevanje međunarodne
politike i odbrana unutrašnjih reformskih težnji 418

9. Uspon detanta i pad srpskih liberala 431

9.1. Jugoslovenska koncepcija evropskog detanta 434

9.2. Sovjetska koncepcija detanta i Jugoslavija 442

9.3. *Jugoslovensko proleće* 1971. 451

9.4. Pad srpskih liberala u eri detanta 478

Zaključak 497

Spisak izvora i literature 505

Registar imena 525

PREDGOVOR

„Veću satisfakciju imam kada neko nešto nađe u našoj politici što zaslužuje pažnju nego kada me neko blagonaklono spomene, jer važno je ono što prevazilazi pojedinca.“

Marko Nikezić

Istorijske činjenice nikada ne govore same za sebe, već samo onda kada se istoričar, kako je na to upozorio Edvard Kar, na njih pozove: „On je taj koji odlučuje sa kojim činjenicama će nas upoznati, po kojem redosledu i u kojem kontekstu.“¹ U većini država nastalih iz raspada socijalističke Jugoslavije, u ponoru mržnje i etničkog nacionalizma, do nedavno je vladao gotovo opšte prihvaćen pristup u prikazivanju činjenica i u formulisanju istorijskih sudova, koji je podrazumevao odbacivanje svake sumnje i oslanjanje na teleološki pristup koji po sebi ograničava složenost argumentacije. Naracija o kontinuitetu i nepromenljivom identitetu bila je preduslov bavljenja prošlošću. U težnji za promovisanjem novih liberalno-demokratskih vrednosti bila je potrebna gotovo epska priča o „zlatnom dobu demokratije“, naspram „totalitarnog mraka“, sa nacionalnim herojima i novoproglašenim disidentima u glavnim ulogama. Kada se pojavila opsežna enciklopedija Srpske akademije nauka i umetnosti *100 najznamenitijih Srba* bilo je očito kako su kriterijumi odabira pratili duh vremena.

Ogroman korpus znanja o socijalističkoj Jugoslaviji, koji je rezultat rada nekoliko generacija istoričara tokom poslednje tri decenije, znatno je promenio ograničenu, etnocentričnu percepciju Jugoslavije iz ranih 1990-ih. Vremenska distanca, pristup novim istorijskim izvorima, kao i globalna prepoznatljivost Jugoslavije kao teme istraživanja, učinili su događaje i ličnosti iz jugoslovenske prošlosti daleko pristupačnijima. Studije jugoslovenske spoljne politike posebno

---

¹ Edvard Kar, *Šta je istorija?*, 12.

su se istakle svojom obimnošću. Od trenutka u kome je zauzela samostalan kurs u međunarodnim odnosima, spoljna politika Jugoslavije bila je dinamična i svetski prepoznata. Kao prva socijalistička zemlja koja je pružila otpor Staljinovoj politici u Istočnoj Evropi i koja je osporavala osnovne premise hladnoratovske politike, Jugoslavija je tokom svog postojanja neprekidno privlačila pažnju međunarodne političke scene. Globalni dometi njene spoljne politike postavili su je u centar međunarodnih odnosa, u kojima je njena uloga kao važnog posrednika u razmeni ideja i uticaja između blokova bila široko prepoznata i uvažavana. Takvu ulogu su već osvetlile brojne studije koje su za temu imale bilateralne odnose Jugoslavije s vodećim svetskim silama, njeno učešće u ključnim događajima Hladnog rata, ili osnivanje i vođenje Pokreta nesvrstanih država. Slično savremenici tih događanja, istoričari su sebi postavljali pitanje – kako je jedna srednje razvijena država uspevala da odigra jednu tako značajnu ulogu, ulogu koja je u svemu prevazilazila njenu realnu snagu i moć?

Knjiga koja je pred vama plod je višegodišnjeg istraživanja života i dela Marka Nikezića, istaknutog srpskog komunista, diplomate, i poslednjeg reformski opredeljenog predsednika Saveza komunista Srbije. Politički pad srpskih partijskih liberala 1972. i raskid sa Titom učinio je Nikeziću političku biografiju istraživački podsticajnom temom. Savremenici su ga upamtili kao staloženu ličnost prefinjenih manira i visokog obrazovanja. Smatrali su da je Nikezić neko ko bi već svojom pojavom zadobijao poverenje, sposoban da najneprijatnije stvari iskaže na najelegantniji način. „Kako se ovaj, *par excellence* gospodin, našao u krugu ljudi i ideja koje svetovi razdvajaju“, pitao se novinar Slavoljub Đukić.² Sa druge strane, politički oponenti različitog ideološkog opredeljenja prebacivali su mu manjak političkog realizma, otuđenost od revolucionarnog marksizma, i odsustvo brige za srpske nacionalne interese. Impresije savremenika su se do nedavno mogle upoređivati sa prikazima iz radova, koji su, iako mnogobrojni, uglavnom parcijalno analizirali ulogu Marka Nikezića u državnim i partijskim strukturama socijalističke Jugoslavije. Po svom sadržaju i obimu, dvotomna monografija Milivoja Bešlina o srpskom partijskom rukovodstvu 1968–1972 izdvaja se svojim kompleksnijim i celovitijim uvidima na ovu temu.³ Pre nego što je zauzeo mesto na čelu Saveza

² Slavoljub Đukić, *Političko groblje*, 107.

³ Milivoj Bešlin, *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*, knjiga I, Beograd, Novi Sad, 2022; Milivoj Bešlin, *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*, knjiga II (u rukopisu).

komunista Srbije, Marko Nikezić je proveo 15 godina u jugoslovenskoj diplomatiji (1953–1968), zauzimajući različite odgovorne pozicije u Državnom sekretarijatu za inostrane poslove (DSIP). Zapitanost autora ove knjige nad činjenicom da je neko sa značajnim diplomatskim iskustvom na kraju bio prepoznat kandidatom za vrh CK SK Srbije, utkana je u početno istraživačko pitanje ove knjige.

U uvodu svoje ogromne i važne biografske studije o Staljinu, američki historičar Stiven Kotkin je pojasnio da mu je osnovna namera bila da sagleda svetsku istoriju kroz perspektivu „Staljinovog kabineta“.⁴ Od druge polovine XX veka biografija je kao istoriografski žanr često bila predmet kritika zbog svog navodno prevaziđenog i tradicionalnog pristupa, posebno kada se uporedi sa istraživačkim težnjama nove društvene istorije. Biografije su bile kritikovane zbog pitanja objektivnosti, tendencija ka pojednostavljivanju i umanjivanju kompleksnosti istorijske interpretacije preteranim fokusom na sudbinu značajnih pojedinaca. Međutim, kritičke zamerke nisu uticale toliko da biografija izgubi na važnosti kao jedan od mogućih pristupa istorijskog istraživanja. Ako zanemarimo generalnu popularnost kod šire čitalačke publike, koja je uvek bila fascinirana biografijama poznatih ličnosti, biografije su uvek pružale mogućnost kritičkog sagledavanja dinamike određenog istorijskog razvoja kroz prizmu života i dela pojedinca. Pored toga, biografska analiza omogućila je razumevanje opsega uticaja društvenih institucija i socio-ekonomskih transformacija na ličnom nivou. Britanski historičar Jan Keršo, poznat po svojoj biografiji o Adolfu Hitleru, isticao je biografski pristup važnim za razumevanje lične motivacije iza određenih postupaka ili procesa donošenja odluka.⁵ Da bi se izbegla zamka preterane fokusiranosti na pojedinca u analizi složenih istorijskih procesa, savremene političke biografije nastoje da manje akcentuju glavnog protagonistu, a više da se posvete prikazu konteksta epohe u kojoj je ta osoba živela i delovala. Tokom poslednje dve decenije, značajne političke biografije istaknutih ličnosti iz perioda socijalističke Jugoslavije obogatile su postjugoslovensko istoriografsko polje.⁶ Većinom

⁴ Stephen Kotkin, *Stalin: Paradox of Power*, New York, 2015, Preface.

⁵ Ian Kershaw, “Biography and the Historian: Opportunities and Constraints“, in: Berghahn, Volker Rolf-Lässig, Simone (eds.), *Biography between structure and agency: Central European lives in international historiography*, 1–26; Nigel Hamilton, *Biography A Brief History*, 27–39.

⁶ Dino Mujadžević, *Vladimir Bakarić: politička biografija*, Zagreb, 2012; Husnija Kamberović, *Džemal Bijedić: politička biografija*, Sarajevo, 2017; Slavko Goldstein, Ivo Goldstein,

fokusirane na ličnosti koje su zauzimale ključne pozicije u državno-partijskoj hijerarhiji, ove studije su omogućile drugačiji uvid u ključne faze jugoslovenske istorije, osvetljavajući teme društveno-političkih promena, ideoloških stavova, načina rada institucija i ličnih izbora pojedinaca unutar složenih struktura moći.

Vodeći se razmišljanjem o ciljevima trotomne Staljinove biografije sličnim Kotkinovim, moja namera nije bila da predstavim celovitu političku biografiju Marka Nikezića, već da aktivnost Jugoslavije i njene diplomatije u periodu Hladnog rata sagledam kroz perspektivu tri „Nikezićeva kabineta“ – ambasadora, državnog sekretara za inostrane poslove i predsednika CK SK Srbije. Zbog toga se u knjizi jasno raspoznaju tri celine, predstavljene hronološki i tematski. Prva celina se odnosi na godine Nikezićeve ambasade u Egiptu, Čehoslovačkoj i SAD (1953–1962), u kojoj je analizirana njegova aktivnost kao jugoslovenskog diplomatskog predstavnika na tri različita kontinenta. Osim pojedinih osvrtâ na opšte odnose sa pomenutim državama, sva tri poglavlja su akcentovala neke od glavnih hladnoratovskih fenomena, kao što je odnos prema dekolonizovanim državama Trećeg sveta, procesu destaljinizacije ili ulozi Jugoslavije u američkoj globalnoj strategiji. Druga celina razmatra ulogu Marka Nikezića u rukovodstvu DSIP-a, prvo kao zamenika Koče Popovića, a zatim jugoslovenskog državnog sekretara za spoljne poslove (1962–1968). Četiri poglavlja u ovoj celini čine osvrt na neke od najvažnijih problema iz Nikezićevog rada, među kojima se ističe pojava tzv. „sipovske koncepcije“ jugoslovenske spoljne politike. Izbor ostalih tema napravljen je uglavnom sa namerom da one budu reprezentativni primeri Nikezićeve diplomatske aktivnosti, i prepoznatljive kao deo opštih hladnoratovskih tematskih okvira. Ništa manje važne teme, kao što su razvoj koncepta nevrstanosti tokom 1960-ih ili odnos Jugoslavije prema Vijetnamskom ratu, izostavljene su, sa nadom da će biti uvrštene u neko buduće istraživanje. Poslednja celina obuhvata period Nikezićevog rada na mestu predsednika CK SK Srbije (1968–1972), sagledana u dva poglavlja, kroz međunarodni kontekst evropskog detanta. Marko Nikezić nakon 1968. više nije bio diplomata, ali su mnogi njegovi uvidi i saznanja iz diplomatskog rada bili važni politički

---

Tito, Novi Sad, 2018; Ena Mirković, *Blagoje Nešković*, Leposavić, 2018; Hrvoje Klasić, *Mika Špiljak: revolucionar i državnik*, Zagreb, 2019; Božo Repe, *Milan Kučan. Prvi predsednik Slovenije*, Sarajevo, 2019; Bojan Dimitrijević, *Ranković: Drugi čovek*, Beograd, 2020; Tvrtko Jakovina, *Budimir Lončar: Od Prijeka do vrha svijeta*, Zagreb, 2020.

orijentiri pred različitim unutrašnjim opredeljenjima i odlukama na početku 1970-ih godina. Problem opstanka reformskih programskih imperativa Saveza komunista, u specifičnom međunarodnom kontekstu koji mu nije bio naklonjen, čini osnovno istraživačko pitanje završne celine.

Veći deo knjige proizašao je iz temeljnog istraživanja u Diplomatskom arhivu Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. Arhiv čuva dokumente nastale tokom rada jugoslovenskog Državnog sekretarijata za inostrane poslove (DSIP), raspoređene u fondove Politička arhiva i Arhiva strogo poverljivo. Kvalitet i sadržaj izvora bili su različiti, a njihovo struktuiranje i kritičko vrednovanje usledilo je nakon detaljnog upoznavanja sa načinom funkcionisanja ustanove u vreme Nikezićeve diplomatske službe. Posebno su bili značajni zapisnici sa sastanaka Kolegijuma DSIP-a, koji su predstavljali ključno mesto za konsultacije i operativne odluke državnog sekretara za inostrane poslove. Značajan deo istraživanja takođe je obavljen u Arhivu Jugoslavije, koji sadrži dragocene materijale iz fondova Saveza komunista Jugoslavije i Kabineta predsednika Republike, i u Državnom arhivu Srbije, gde se nalaze dokumenti Saveza komunista Srbije. Obilje objavljenih izvora, uključujući digitalizovane fondove inostranih arhiva, doprinelo je širenju kvaliteta istraživanja i omogućilo dobijanje novih uvida. Korišćena literatura obuhvatila je širok spektar relevantnih tema koji su pratili osnovne istraživačke ciljeve knjige.

Na samom kraju, ove knjige ne bi bilo bez podrške i saradnje sa velikim brojem ljudi. Iskreno sam zahvalan profesoru dr Ljubodragu Dimiću na nesebičnoj podršci i pomoći tokom rada na doktorskoj disertaciji i doktorskim studijama na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Veliku zahvalnost dugujem kolegama i prijateljima, Milivoju Bešlinu, Veljku Staniću, Tijani Matijević, Zoranu Bajinu i Tvrtku Jakovini za sve komentare, pomoć i podršku tokom rada na knjizi. Takođe, zahvaljujem se Institutu za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu i njegovoj direktorki Gazeli Pudar Draško na stalnoj podršci i omogućavanju uslova za nesmetano bavljenje kritičkom historiografijom. Posebnu zahvalnost izražavam stručnim saradnicima arhiva i biblioteka, čiji su profesionalizam i posvećenost bili neprocenjivi u mnogim fazama istraživanja: Ivani Božović i Marini Đukić iz Arhiva Jugoslavije, Jasenki Janković, Dejanu Bivolareviću, Ranku Markoviću, Srđanu Iliću, Goranu Radosavljeviću, Novaku Tošiću, Leni Stjepanović i Stefanu Paunoviću iz Diplomatskog arhiva, kao i Liljani Macuri i Aleksandri Grozdanić iz Narodne biblioteke Srbije. Zahvalan sam izdavačkoj kući Akademska knjiga

i Bori Babić na saradnji i pruženoj prilici. Porodici Nikezić sam zahvalan na ustupljenim fotografijama i iskazanoj ljubaznosti u svakom pogledu.

Svojoj porodici dugujem više nego što mogu da iskažem, a najpre zahvalnost za snažnu podršku da istrajem na svom životnom putu i odabranom pozivu.

Beograd, jun 2023.